

טעמי המקרא סימני פיסוק או סימני נגינה?

של מפסיקים ובני מפסיקים לא מסרו לנו את המפתחות לשיטתם, ולא ניסחו את כללי החלוקה של הטעמים הקובעים מהו המבנה התחבירי של הפסוק ומהו פירושו. אולם במחשבה שנייה דומה שזהו דרכה של לשון בכלל: תחילה נוצרת מערכת משוכללת של לשון ובה שורשים, בניינים ומשקלים וכללי הגייה והטעמה, והדוברים יודעים את המערכת כולה ומשתמשים בה נכונה מבלי לדעת להגדיר את כלליה בצורה מופשטת.

Discantus

Bassus

יִרְבָּא סְגוּל מְנַחֵמָנָה רְבִיעַ פְּזֹר תְּלִישָׁא גְדוּלָּה תְּלִישָׁא קְטַנָּה קְרַמָּא אֹלָא
מְרַבֵּךְ פְּשָׁטָא זְקַף קְטָן זְקַף גְדוּל דְרַגְנָא תְּבִיר מְרַבָּא טַפְחָה אֶתְנַחֵתָא אֹלָא
נְרִישׁ גְּרִישִׁים יְתִיב פְּסוּק | שְׁלִשְׁלֹת יְרַח בְּזַיְיָמוּ קְרַנְיִ פְרָה מְרַבָּא־כְּפֹלָה
טַפְחָה מְתַג מְקַרְי סוּף פְּסוּק:

שמות הטעמים לפי סדר המצוי

יִרְבָּא מְקַרְי־שׁוּפֵר הוֹלֵךְ כְּגוֹלְתָא פְּזֹר גְדוּל יְרַח בְּן יוּמָ קְרַנְיִ פְרָה גְעִיא תְּלִשָׁא
אֹלָא גְרִישׁ פְּסוּק | רְבִיעַ שׁוּפֵר מְהוּפֵךְ קְרַמָּא תְרִי קְרַטָּין זְקַף קְטָן זְקַף גְדוּל
שְׁלִשְׁלֹת שְׁנֵי גְרִישִׁין תְרִי טַעֲמֵי דְרַגְנָא תְבִיר מְאָרְךְ טַרְחָא אֶתְנַח רְפָא דְנִשׁ
יְתִיב תְרַצָּא שְׁבֹלֶת שְׁבֹלֶת מְפִיק בְּהָא שְׁבָא גְעִיא גְעִיא שְׁבָא סוּף פְּסוּק:

ואלה לפי סדר האיטלקי

יִרְבָּא שְׂרִי פְזֹר גְדוּל קְרַנְיִ פְרָה תְּלִשָׁא תְרַסָּא לְגְרַמִּיה | רְבִיעַ פְּסוּק שְׁלִשְׁלֹת
קְרַמָּא אֹלָא זְקַף גְדוּל זְקַף קְטָן שְׁנֵי גְרִישִׁין תְרִין חוּטְרִין דְרַגְנָא תְבִיר טַרְחָא
מְאָרְךְ שׁוּפֵר עֲלוּי שׁוּפֵר הַפּוּךְ שׁוּפֵר יְתִיב שְׁנֵי פְשָׁטִין סְמִד־אֶתְנַח יְרַח בְּן
יוּמָ גְרִישׁ סוּף פְּסוּק:

שמות הטעמים וצורתם לפי נוסחאות שונות

מנוגדות באות לידי ביטוי במסורת הטעמים. מטרת לימוד הטעמים ומחקרם היא להגדיר מגמות אלה במדויק ולהסביר לאורן את הטעמים בפסוקים קשים.

ב

שני תפקידים עיקריים לטעמי המקרא: סימני נגינה וסימני פיסוק. תפקידים אלו קשורים זה בזה

המוסיקה של טעמי המקרא לפסוק בתורה על פי שתי מסורות: א. נוסח עדות המזרח (טוריה); ב. נוסח אשכנז. התווים מימין לשמאל

מ **טעמים ומורכבים הם כלליהם של טעמי המקרא, וידיעתם לפרטיהם צריכה עיון רב. בסיום ספרו של הרב מרדכי ברויאר על הטעמים, קובע המחבר כי עלינו להודות שכללי הטעמים עדיין לא נחקרו עד תומם (עמ' 387). רק כללים בודדים הקשורים לכוח הפיסוק של הטעמים נמסרו על-ידי חכמי המסורה, ושאר הכללים נתגלו קמעה-קמעה על-ידי החכמים והחוקרים. עתים אתה עומד ותמה: כיצד ייתכן שחכמים אשר יצרו שיטת הטעמה כה מורכבת ועדינה**

1. מ' ברויאר, טעמי המקרא בכ"א ספרים ובספרי אמ"ת, ירושלים תשמ"ב. להלן: ברויאר. רוב הכללים והדוגמאות במאמר זה מבוססים על הספר הזה. כן נסתייעתי בכמה מן החוברות של מיכאל פרלמן וז"ל. פרלמן, שהלך לעולמו לפני כמה חודשים, הקדיש את כל חייו להפצת ידיעת הטעמים. הוא התקין שיטה גרפית פשוטה ויעילה לסימון החלוקה של הטעמים המפסיקים לדרגותיהם, ושיטה זו משמשת גם במאמר זה.

בדרך כלל את המנגינה למבנה המשפטים, והוא הדין למסורת נגינת המקרא המסומנת על-ידי הטעמים. חשיבותם של הטעמים לפרשנות המקרא נובעת מתפקידם כסימני פיסוק; אולם עניינים רבים בתורת הטעמים נובעים דווקא מן הצד המוסיקלי שבהם, ואינם קשורים כלל לתפקידם הפיסוקי. הבא ללמוד את חוקי הטעמים ולהבין את הפירוש שנתכוונו לו בעלי הטעמים צריך אפוא לבור את העניינים השייכים למבנה המשפט ולהתעלם מסימנים ומתופעות שסיבתם מוסיקלית גרידא. ואין הדבר פשוט כל עיקר, כפי שנראה להלן.

הדוגמה הראשונה והפשוטה לכך היא הטעמים המשרתים (המחברים): רק חלק מן הטעמים משמשים כסימני פיסוק (חזקים או חלשים), וטעמים אלו נקראים מפסיקים. אולם שיטת הטעמים היא לסמן טעם בכל מלה (פרט למלה מוקפת למלה שאחריה), גם במקום שאין כל הפסק תחבירי. טעמים שאינם מפסיקים נקראים משרתים, והמתעניין בפרשנות הטעמים אינו נזקק להם בדרך כלל.

גם חוקים רבים הקשורים למפסיקים סיבתם מוסיקלית גרידא. כגון חוקי התמורה הקובעים, למשל, שזקף גדול יבוא במקום זקף קטן כאשר המלה שבה הזקף אינה ארוכה והזקף שולט על תיבתו בלבד: מבחינת חוקי הפיסוק של הטעמים אין כל הבדל בין סוגי הזקפים; ההבדל הוא מוסיקלי בלבד.

והנה חוק מוסיקלי "חוצה את הקווים" ונוגע למפסיקים ולמשרתים כאחת: בין המפסיק פזר למפסיק גרש יבוא בדרך כלל טעם ששמו תלישא. אלא שדרישה זו היא מוסיקלית, ועל כן היא יכולה להתמלא בשתי דרכים: על-ידי הטעם המפסיק תלישא גדולה או על-ידי הטעם המשרת תלישא קטנה. מבחינת כוח פיסוקם נבדלים שני הטעמים האלה הרבה, אולם מבחינה מוסיקלית יש בהם צד שווה. עובדה זו גורמת לעתים לחילופים בין התלישות: תלישא קטנה, שהיא טעם משרת, באה במקום תלישא גדולה, שהיא טעם מפסיק (ברויאר, עמ' 81).

נביא עתה כמה דוגמות לפירושים שנתלו בטעמי המקרא, ולא נתכוונו להם בעלי הטעמים. מציעי הפירושים האלה לא עמדו על חוקי הטעמים עד תום: הם נתקלו בתופעות הקשורות לאילוץ מוסיקליים של הטעמים ופירשו אותן כנובעות מהבנה תחבירית מיוחדת של בעלי הטעמים. המקרה הראשון הוא בפסוק משירת הים:

צללו כעופרת במים אדירים (שמות טו, י).

הגמרא במנחות (נג ע"ב) דורשת: "אדירים אלו המצרים, דכתיב 'צללו כעופרת במים אדירים'", כלומר שהמלה 'אדירים' רומזת למצרים והיא נושא המשפט. כך פירש גם ספורנו: "אדירים - שרים וראשי עם צללו כעופרת במים".

בעל 'פרי מגדים' (או"ח, נא) סבור שכך עולה גם מטעמי המקרא, והוא מסיק גם מסקנה הלכתית: "כתב בספר דעת חכמה... שיש להפסיק בין 'במים' ובין 'אדירים', ויש טפחה תחת 'במים' וסוף פסוק תחת 'אדירים', על-פי גמרא 'יבוא אדיר ויפרע מאדירים באדירים', קאי על מצרים". הדברים מובאים להלכה גם ע"י בעל המשנה ברורה (שם, ס"ק יז). אולם הטעם המפסיק טיפחא הבא במלה 'במים' בא מסיבה מוסיקלית גרידא: בעלי הטעמים נוטים שלא להרחיק את מנגינת הטיפחא ממנגינת סוף הפסוק, ואם המלים האחרונות בפסוק הן ארוכות תבוא הטיפחא במלה שלפני האחרונה גם כשאין בה כל הפסק תחבירי. תופעה זו מכונה "מפסיקים במקום משרתים", וחוקרי הטעמים דנו בפירוט בתנאים שבהם היא מתקיימת (ברויאר, עמ' 108 ואילך). מבחינת הפיסוק (והפרשנות) אין כל משמעות לטעם טיפחא במשפט הנדון. הטעם המשמעותי הוא הזקף הבא לפניו ומחלק את המשפט בדרך הבאה:

צללו כעופרת - במים אדירים

'אדירים' הוא תואר למים, כפשטות הפסוק.

הדוגמה השנייה היא שורת פסוקים שהטעמתם תמוהה, והיו שניסו לתלות בה משמעות פרשנית:

והיא יושבת תחת-תמר דבורה (שופטים ד, ה)
ואיש אשר-ישלב את-אשה דוה (ויקרא כ, יח)

הטעמים שהיו צפויים בפסוקים אלו הם אחרים: * והיא יושבת תחת-תמר דבורה

* ואיש אשר-ישלב את-אשה דוה

ולכאורה נראה שכוונת הטעמים לפרש "והיא יושבת תחת תומר, דבורה", היינו ש"דבורה" היא נושא הפסוק. ובפסוק השני יש לפרש: ואיש אשר ישלב את אשה, [כשהיא] דוה. אולם שורה של פסוקים הדומים לפסוקים אלה הביאו למחשבה שאין פה אלא עניין מוסיקלי: אין הטעמים 'אוהבים' את סמיכות הטעמים גרשיים ומונח לגרמיה (או תלישא גדולה וגרשיים). קיימת נטייה 'לדחות' את המפסיק השני במלה אחת, גם אם חלוקה תחבירית כזאת אינה מתאימה למבנה המשפט. הרי זו דוגמה מובהקת של מקרה ששיקולים מוסיקליים גברו על שיקולים תחביריים והזיזו את הטעם המפסיק מן המקום הראוי לו.

הדוגמה האחרונה מורכבת יותר. זהו פסוק טעמי המקרא בו מוזרים וקשים להסבר, ועל כן היו שהסבירו שהטעמים פירשו את הכתוב בדרך מיוחדת. אולם גם פה סביר יותר לתלות את הטעמים המיוחדים בנטייה מסוימת של הטעמים ולא בעניין תחבירי פרשני:

ויאמר ה' אל-משה דבר אל-אהרן אחיך

ואל-יבא בכל-עת אל-הקדש מבית לפרכת

אל-פני הכפרת אשר על-הארץ ולא ימות

כי בענן יראה על-הכפרת (ויקרא טז, ב)

שד"ל (שמואל דוד לוצטו), שהתייחס פעמים

הרבה לטעמי המקרא בפירושיו למקרא והיו בקיא בכלליהם, תמה על טעמי הפסוק והציע פתרון²:

טעמי המקרא הזה זרים מאד, כי היה האתגר

ראוי תחת 'ולא ימות' (ואל-יבא בכל-עת

אל-הקדש מבית לפרכת אל-פני הכפרת

אשר על-הארץ ולא ימות); ואולי דעת בעל

הטעמים כר' יהודה (מנחות כז ע"ב) מבי

לפרכת באזהרה, אל פני הכפרת במיתה.

כלומר, בעלי הטעמים פסקו בדרך שתתאימ לשיטתו ההלכתית של ר' יהודה, אף שחלוקה זו דחוקה ואינה מתאימה לפשוטו של מקרא. הפסוק יתפרש כשני משפטים:

1. ...ואל יבא בכל עת אל הקדש מבית לפרכת;
2. [ואל יבא] אל פני הכפרת אשר על הארון - ולא ימות.

אולם קשה להסביר מדוע בחרו בעלי הטעמים בפירוש דחוק, כדי לפרש לפי שיטה הלכתית שאינה מתאימה להלכה. משום כך הציע חוקר הטעמים ויקס הסבר אחר: דרכם של הטעמים להפסיק בין אברים מקבילים, ואף פה הפרידו בין תיאורי המקום שבפסוק. הרב ברויאר מכנה דרך זו "חלוקה על פי דרכי הקריאה" (עמ' 358 ואילך). הסיבה לחלוקה מעין זו אינה 'מוסיקלית' טהורה, שהרי אין מדובר פה בטעמים החייבים לבוא בסמיכות או שאינם יכולים לבוא בסמיכות. "דרכי הקריאה" פה מתמקדות בחלק מסוים של המשפט ומדגישות את מבנהו באמצעות הפסקה בין החלקים הכוללים, אולם הדגשה זו באה על חשבון ההתייחסות למבנה התחבירי הכולל של המשפט כולו. גם שיקולים של "שיווי משקל" בין שני חלקי הפסוק משמשים כאן:

2. ראה בפירושו לפסוק זה, ושם הצעה נוספת להסבר הטעמים.

מאוזנת יותר של הפסוק. לפיכך יתפרש הפסוק במשמעו הפשוט. בדרך זו של הסבר תומכים גם הרב ברויאר בספרו משנת תשמ"ב (עמ' 378; בספרו משנת תשי"ח הסכים לפירושו של שד"ל!) ומיכאל פרלמן ז"ל.

ד

נסכם את שהעלינו עד כה: הטעמים לא נוצרו מלכתחילה כדי להורות על פיסוקו של הפסוק, ועל כן כללי הפיסוק הגלומים בהם משוקעים בתוך מכלול כללים ועקרונות, שרבים מהם מקורם בצד המוסיקלי של הטעמים. אף מי שמכיר את המפסיקים דדרגותיהם עלול לשגות ולייחס להם כוונה פרשנית שלא נתכוונו לה מעולם.

עובדה זו מכתובה ללומדי הטעמים זהירות יתר. פסוק שהטעמתו תמוהה אין להיחפז ולייחס לבעלי הטעמים הבנה אחרת במבנהו קודם שנבדקו הדברים היטב, וגם אז מוטב לנקוט לשון זהירה. ויש פסוקים במקרא שאין לנו אלא לומר שהטעמתם צריכה עיון.³

אולם יש להדגיש גם את הצד השני של המטבע: רבים מן החוקים המוסיקליים של הטעמים והגדרו במדויק, ומי שלומד ומכיר אותם היטב לא יתקשה להתגבר על מעטה השינויים המוסיקליים ולחשוף מתחתיו את המבנה התחבירי הראוי. הוא יכיר בטעמים מפסיקים שבאו במקום משרתים - ולא יתחשב בהם בנייתו היררכית המפסיקים.⁴ כנגד זה יכיר את המשרתים שבאו מסיבות מוסיקליות במקום מפסיקים, ויראה אותם כמפסיקים מבחינת הניתוח.⁵ רק מתוך לימוד ועיון מקיף בכללי הטעמים יוכל להגיע בוודאות במרבית המקרים לפירוש נכון של כוונת הטעמים מבחינה פרשנית. ודבר גדול הוא, "ויבינו במקרא - זה פיסוק טעמים" (נדרים לז, ע"ב).

ה

דברינו עד פה ראינו בתפקידם הפיסוקי של הטעמים עיקר, ובצד המוסיקלי - טפלה; הכרת

לחשוף כביכול את הצד הפיסוקי של הטעמים מתוך הערפול הנגרם מחמת אילווצים מוסיקליים. אולם ניתן גם להפוך את היוצרות, ולנסות לבדוק את החוקים המוסיקליים כשלעצמם כראייה כוללת. בדיקה כזאת עשויה לגלות את המכנה המשותף בתחומים שונים של חוקי הטעמים. נציג כאן כמה מחשבות בכיוון זה, הטעון עדיין מחקר מפורט.

אין כוונתנו לביצוע המוסיקלי הנוהג כיום. אין אנו בקיאים בתחום זה, ויש גם להניח ששינויים רבים חלו כאן כמשך הדורות. הכוונה היא לחוקים העולים מבדיקת הטעמים כפי שהם רשומים בכתבי-היד. סיוע מסוים אפשר להפיק מן הצורה הגרפית של סימני הטעמים. לעתים אפשר לשער שטעמים שצורתם שווה קרובים מבחינה מוסיקלית. דוגמה אחת מסוג זה כבר הוזכרה לעיל: שתי התלישות, שצורתן שווה בכתבי היד ורק מקום סימונן שונה, ממלאות

3. במקרים רבים יש לשקול השפעות מוסיקליות של פסוק אחד במקרא על חברו הדומה לו. בדרך זו הלך הרב ברויאר פעמים רבות בספרו הנזכר ובמדרו 'הנוסח ומקורותיו' בראש ספרי 'דעת מקרא'. אין צורך לומר שדרך התיקון של טעמים קשים דרך פסולה היא. יודעים כיום כתבי-יד מעולים מתקופת בעלי המסורה, ונוסח הטעמים המשתקף בהם חזק שהיה הנוסח בפי בעלי המסורה. ייתכן כמובן שעברו עליו גלגולים ושינויים כבר בתקופה קדומה, אולם שינויים אלו טעונים הסבר ועיון ואי-אפשר לבטלם כטעות-מעתיק גרידא. בהקשר זה ראוי להזכיר את רשימת התיקונים שערך שד"ל בראש כרך ח' של כרם חמד. שד"ל מציע שם כמה וחמישים תיקונים לפסוקים במקרא, חלקם תיקן מדעתו ובחלקם סמך את הנוסח שנראה לו עדיף על כתבי-יד. בכמהצית מן המקרים אפשר להביא סיוע לדעת שד"ל מכתבי-יד קדומים (שלא היו לפניו), אולם בשאר המקרים אין להגהתו סמך בכתבי-היד הטובים.
4. לדוגמה, ראה את החלוקה המשתקפת במסגרות' בפסוק הזה (שים לב למפסיקים פשטא וטיפחא שלא סומנו פה במסגרות):

צללו כעפרת במים אדירים

5. לפי שיטת פרלמן מסגרות אלה מסומנות בקו מרוסק. למשל:

והלד שרה אשת אדני, בן לאדני (בראשית כד, לו).

שים לב למצב הפרודוקטלי, שטעם מפסיק (פזר) מחלק את תחמו של טעם משרת (הבא במקום מפסיק):

ספר טעמי תורה חלק שני מקדוק הלשון

כולל ביאור כל מדרגות הטעמים ושמושיהם והנחותיהם כמשפטיהם במקרא קודש. בביאור יותר נאות. סאמר נחבארי - בספרי המדקדקים, שהיו סלפנים ומקדם. יוסף עליהם עור הרשות והוא ביאור כל מדרגות הטעמים ושמושיהם והנחותיהם בכתבי קודש איזו פשלי. רחלים הנקראים טעמי אמת אשר עדיין לא נתבארו בספריהם כלל. ומבאר זה התבונן בהם. עד שעמד עליהם ועל דרכיהם. בעור הצור וישקתו. הוא הרב החזק המאליה והבקי סני ועוקר הרים בנס'ת. והמקובל האלה. והסליק. והמדקדק הנדול. והאסתי. החסיד המפורסם סוף ישראל יצחק כסוף. חיים פשה ברדיח. גי' סין ודיין יוקק לארמור יצו. מנוע ביח ומז' ומרדשא :

הוכח לכת' ה'פס' ע"י ה'סוף' המסול' וכו' חיים סאמר. גי' אלה המכונים גי' ויהי ה'סוף' עד ה'סוף' גלי' קחאל. טעם עדיין מוכח כמנומית. נפלת ה'סוף' ואיך ואב"ע ועל טעם יתגלו חתול טעמים :

ווילנא

בדפוס של ה'סוף' המסול' המסול' וכו' חיים סאמר. גי' אלה המכונים גי' ויהי ה'סוף' עד ה'סוף' גלי' קחאל. טעם עדיין מוכח כמנומית. נפלת ה'סוף' ואיך ואב"ע ועל טעם יתגלו חתול טעמים :

שער הספר "טעמי תורה" ביאור על טעמי המקרא, וילנה 1822

תפקיד מוסיקלי דומה (טעם מקשר בין פזר ובין גרש), אף שהטעם האחד הוא טעם מפסיק והשני טעם משרת.

דוגמה נוספת הוא הטעם ששמו מאיילא. צורתו כצורת הטיפחא, והוא בא בתיבת הקיסר (אתנחתא או סילוק) או בתיבה המוקפת להם, כשהיא היחידה בתחום שלטונו, כגון: ויצא־נח (בראשית ה, יח). סביר להניח שמבחינה מוסיקלית תפקידה של המאיילא כתפקיד הטיפחא - טעם שנגינתו קודמת למנגינת הקיסר - אף שמבחינת חוקי הפיסוק הוא נחשב למשרת ולא למפסיק (ברויאר, עמ' 106). למסגרת זו יש לצרף את תופעת "מפסיק במקום משרת", הקובעת שאם תחום הקיסר הוא כן שתי מלים תבוא טיפחא במלה הראשונה, אף שאין היא נדרשת לצורך הפיסוק. נמצא שצורך מוסיקלי

נצטות כמפסיק, בין שאינה באה אלא לצורך זה במלה שלפני הקיסר ובין שהיא באה בתיבת הקיסר עצמה - כמאיילא.⁶ עניין התמורות קשור אף הוא לעניין זה. הסגול אינו יכול לבוא ללא זרקא לפניו (ומכאן שמו בפי הקדמונים: רודף הזרקא!). אם הוא שולט על שתי מלים תבוא לעולם זרקא לפני הסגול; אולם אם הוא שולט על תיבתו בלבד, הרי הוא מעבד צורתו והופך לשלשלת.

המורכב ביותר הוא תחום הזקף. אם תיבת הזקף קצרה (היינו שאין בה מקום לגעיה) והוא שולט על תיבתו בלבד - אין הזקף יכול להתקיים בצורתו, והרי הוא הופך לזקף גדול (וזה אחד מחוקי התמורה). אולם ייתכן גם שתבוא מתיגה בתיבת הזקף, ואז יוכל להישאר זקף קטן. המתיגה דומה בצורתה לפשטא, ויש מקום לשער שמבחינה מוסיקלית היא ממלאת תפקיד דומה לזה של הפשטא: היא בבחינת "מנגינה מקדימה" לזקף קטן, ומאפשרת את קיומו.⁷

יש מקום לתור אחרי חוקים מוסיקליים של הטעמים שאינם קשורים לחוקי החלוקה התחבירית. חוקים אלה הם בבחינת "חוקי רוחב", המצרפים בתוכם את כללי התמורות, כללי המפסיקים הבאים במקום משרתים וכללי המשרתים. מעצם היותם כללים מוסיקליים אין בהם תרומה לפרשנות הפסוק, אולם אפשר שחיפוש בכיוון זה יתרום לראייה כוללת וטובה יותר של כללי הטעמים.

6. אמנם כשתיבת הקיסר קצרה מאוד לא נותר מקום למנגינת הטיפחא או המאיילא.
7. המתיגה דומה בכמה מכלליה (אך לא זהה!) לפשטא המחלקת את תחום הזקף מסיבה מוסיקלית ("מפסיק במקום משרת"). שתייהן אינן יכולות לבוא בהברה הסמוכה לתיבת הזקף, וכדרך כלל אינן באות בהברה הראשונה של המלה (שהרי פשטא הופכת במקרה כזה לתיבת). בדברים אלו אין הוכחה גמורה, אך כמדומני שיש מקום לבדוק השערה זו.